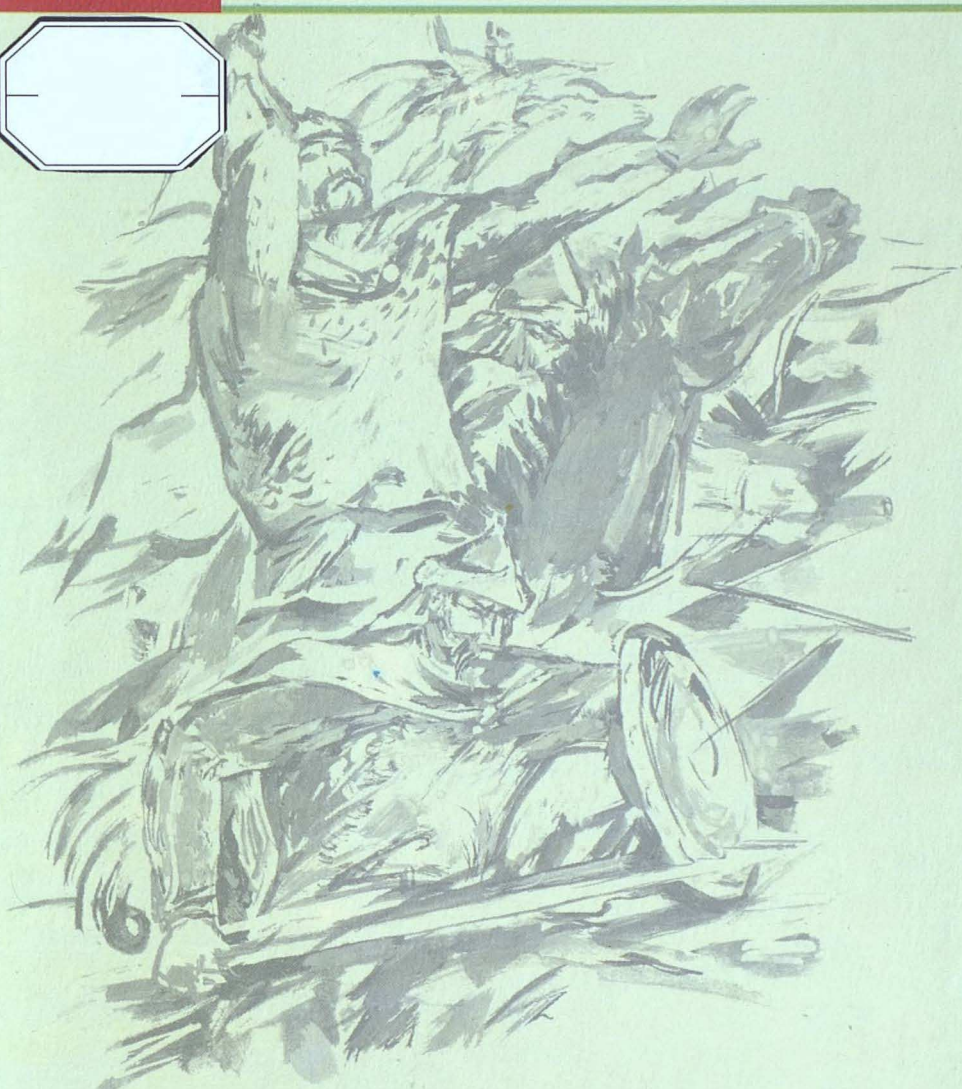

ТІЛЕУХАН
ЖҰМАХАНОВ

ОТЫРАР КІТАПХАНАСЫ

“ӨЛКЕ”
БАСПАСЫ

ӨТКЕЛ

Тілеухан ЖҰМАХАНОВ

Өшкел

*Тарихи баян және
әңгімелер*

АЛМАТЫ
өлке
БАСПАСЫ

2006

ББК 84Қаз7
Ж 81

Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің
бағдарламасы бойынша шығарылды

Ж 81 **Жұмаханов Тілеухан. Өткел.** –Алматы, “Өлке”.
–2006. –240 бет.

ISBN 9965-742-74-X

Жазушы Тілеухан Жұмахановтың бұл жинағына тарихи тұлға Қасым ханның қазақ хандығының негізін қалау жөніндегі ішкі және сыртқы саясатын, ел басқару әдісін, ерлігін, шайбани әулеті мен арадағы қақтығыстары мен шайқастары, хандықтың шекарасын кеңейтіп, Еуропаға дербес қауым болып танытуын, “Қасымханның қасқа жолы” дейтін әйгілі заңның өмірге келу жолдарын дәлелдеген.

Сонымен бірге жинаққа енгізілген бес әңгіме де ауыл өмірі, адамдардың тағдыры, тыныс-тіршілігі, мінез-құлқы, қарым-қатынасы шытырман оқиғалармен шебер, сенімді суреттелген.

Кітап жалпы көпшілікке арналған.

ББК 84Қаз7

4702250200
Ж
00 (05)–06

ISBN 9965-742-74-X

© Жұмаханов Т. 2006
© “Өлке” баспасы, 2006

Қазақстан жері

Досым Қазбек Райымбековке арнаймын

тарихи баян

*«Қазақ халқының бұрынғы-соңды хан,
сұлтандарының ішінде Қасым хандай құдіретті
әмірші болған емес.*

Оның үш жүз мың әскері бар еді».

ЗАХИР әд-ДИН МҰХАММЕД БАБЫР «Бабырнама»,
1526-30 жылдар.

*«Қасым хан бүкіл Дешті-Қыпшақтың падишаһы
болды. Ол ұлы істер жасау үшін туган адам еді.
Қасым ханның қисапсыз әскері қазақтар мен
ноғайлардан құралған еді».*

АБДАЛЛАХ бен МҰХАММЕД бен ӘЛИ НАСРУЛЛАХ,
«Зубадет әл-АСАР», 1525 жыл.

*«Қасым хан бүкіл Дешті Қыпшаққа билік жүргізді.
Оның қарулы халқының саны миллионнан асатын.
Шыңғыстың ұлы Жошы ханнан соңғы жерде бұл
жұртта Қасымнан асқан құдіретті хан болған
жоқ».*

МҰХАММЕД ХАЙДАР ДУЛАТ «Тарих-и Рашиди»,
1541-45 жылдар.

1. Сауырма

Тамыз айының мамыражай кеші. Қырық күн шілденің ми қайнатар ыстығы әлдеқашан қайтқан. Сары даланы ортан белінен кесіп өтіп, күнбатысқа қарай ирелеңдеп, тоқтаусыз ағып жатқан ұлы дариядан салқын самал еседі. Дарияның арнасы кең, айқайласаң арғы шетіне даусың жетпейді. Қос жағалауы ну тоғай. Жыңғыл, шілік, жиде ағаштары аралас өскен. Тоғай арасындағы салт атты адам әзер өте алатындай ғана соқпақ сүрлеу де құдды жыланнның ізі секілді. Ирелең-ирелең етіп, дариямен жарысып кете береді.

Әсіресе, тар соқпақты бойлай өскен қоянсүйек (Сыр өзенінің бойында өсетін бұтаның бір түрі) пен шеңгел бұтақтары Қасымның мазасын алып-ақ бітті. Сәби шағынан денесін тік ұстап, өзгенің алдында иілуді ар санап өскен он төрт жасар бала сұлтан ат сауырына жететін қалың шеңгелдің етек-жеңін тырмалағанына назар аудармауға тырысты. Алайда нән қоянсүйек бұтағы жолын кескестегенде амалсыз еңкеюге мәжбүр болады. Мұны қойшы, бәрінен де Ғұлам қарига қиын соқты. Бұлардың әр қимылын жіті қадағалап отыратын Атабек әкесімен бірге Әбілхайыр хан ордасына сапарлап кеткен. Осыны пайдаланып, Ғұлам қаридың күнделікті дәрісін ерте бітірген Қасымның өзі еді. Хасен де «аңға шығайық» деп қыңқылдап қоймаған. Күн сайын шүкшиіп отырып, том-том қолжазба кітаптарды ақтару екеуін де әбден мезі етті. Ол қолжазбалары өз халқыңның тарихына қатысты болса бір сәрі-ау, кейде қайдағы бір пайғамбарлар өмірін тәптіштеп кетеді. Әр сөзін

ежелеп отырып әзер түсінесін. Жалықтырды әбден. Қасымға оқудан гөрі соғыс ойыны қобірек ұнайды.

Соғыс ойынына үйрететін — Атабек. Қапсағай денелі қара кісі. Сауыттың қалай түймеленгенінен бастап, қылышты қалай ұстағаныңа дейін мүлт жібермейді. Сәл ағаттық жасадың бар ғой, шүңірек көзі өңменінді тесіп жібере жаздайды. Құлды кеудеңе көк сүңгі қадалғандай, арқаң мұздап кетеді.

Бір жақсысы — бүгін Атабек жоқ. Қасымның әкесі Жәнібекпен бірге кеткен. Гұлам қари көңілшек. Сірә, көп оқыған адамның бәрінің жаны ерекше жұмсарып, ешкімнің көңілін қалдырмауға машықтанатын болса керек. Әне, қазір де делбеңдеген шапанының етегін шеңгел жыртқанына қарамастан бұлардан қара үзіп, қалып қоймауға тырысып-ақ келеді. Тіпті, сәлдесінің салбыраған ұшын жинауды да білмейді, Онысы әлсін-әлсін қарсы кездескен бұтаға ілініп, әбден мазасын алған секілді.

Ал Хасенге бәрібір. Кеудесімен тұтаса біткен желкесі иілуді білмейді. Жып-жинақы, жұп-жұмыр. Құлды астындағы атымен бірге жаратылғандай. Сүрлеумен жүру қаперінде жоқ. Ну тоғайға қойып кетеді де, арғы шетінен бір-ақ шығады. Қас қаққанша шапқылап бері келе жатады. Сірә, терісі қалың шығар, әлде әбден машықтанып алған ба, мың сан ағаш бұтағынан қорғануды білмейді. Сақ-сақ күліп, мәз болып жүр.

Хасен — Атабектің ұлы, Қасыммен түйдей құрдас. Алғаш кездескенде Қасым сұлтаннан қаймығып тұратын. Кейін дос болып кетті. Тіпті, Жәнібек ханның кіші ордасына Қасымға еріп кіріп, Жаған бегімнің қолынан талай рет дәм де татты.

Қасым «хан баласы», «қара баласы» деген ұғымдарды түсінбей-ақ қойды. Адамның баласы болған соң, бәрі бірдей емес пе? Оларды тек адалдық, батырлық, қайырымдылық сияқты қасиеттері ғана бір-бірінен ерекшеллеуі қажет. Бұл — Қасымның пікірі.

Бірақ, өз әкесі Жәнібек те, анасы Жаған бегім де бұлай ойламайтын сияқты. Ханның үлкен ордасындағы Қасымның басқа анадан туған ағалары Иренші мен Махмұт өздерін,

тіпті, өктем ұстайды. Бұған, сірә, кара халықтың өзі де кінәлі болса керек. Кездескен жерде «хан ием», «сұлтан ием», «ханым» деп, сыпайысып тұрғандары. Басқасын айтпағанда, күнде дәріс беріп жүрген ұстазы Ғұлам қари да кіп-кішкентай Қасымды «сұлтан» атап иіліп-бүгілуден бір жалықпайды-ау. Қайта Хасен батыл. Әрдайым бірге оқып, бірге ойнап жүрген соң ба, қазір мұны «Қасым» деп атайды.

Күнде жанында осы Хасен болмаса қайтер еді. Інісі Қамбар кішкентай. Ылғи бір-біріне иіліп-бүгілген үлкендер арасында зерігіп, ішқұсалыққа шалдығуы да мүмкін екен-ау.

— Қасым!

Хасеннің оқыс дауысы ойын бөліп жіберді.

— Қасым! Әне қоян қашты! Ашыққа қуып шығайық!

Алып қоянсүйектің көлеңкесінде шоқниып отырған бағылан қозыға бергісіз үлкен түз қояны қос қапталдан қатар естілген қиқудан үркіп, шеңгел-шеңгелдің арасымен орги-орги кең далаға қашты. Қасым мен Хасен де қалың тоғайды бұзып-жара соңынан ұмтылған. Сұр қоян қатты желдің екпінімен домаланған қаңбақтай болып, ашық далада безіп барады.

— Қасым-ау! Болсайшы енді. Көз жазып қалатын болдық қой.

Делебесі қозып, дегбірі қашқан Хасен шыдамсыздана шыр-шыр етеді.

Бірақ Қасым асықпады. Баппен нығындағы садағын сыпырып, оюланған тері қорамсағынан үкілі жебесін суырды. Бағылан қоян көз ұшында бұлдырап, сұр нокатқа айналғанша асықпай көздеді...

Суылдаған үкілі жебе жер бетінен тағы бір орги көтерілген сұр нокаттың ортан белінен қалалды.

— Обал-ай, — деді шапанының етегі делендеп, Қасым мен Хасеннің жанына енді ғана жеткен Ғұлам қари, — И, и, и, обал болды ғой.

Қасым Хасенге нек қақты. Олжаны өзің бауыздап, өзің ал дегені. Хасен лып етіп шаба жөнелді.

— Жер бетіндегі жап-жануардың бәрін Алла тағала адамның азық етуі үшін жаратқан деп айтқан өзің емес пе, Ғұлам қари?!

Қасым ұстазына сынай көз тастады. Ғұлам қари қолайсыз күйден әлі арылмапты. Жасқаншақтана жауап қатты.

— Сұлтан ием! Азығың таусылып, аш отырсаң бір жөн. Тірі мақұлықты ермек үшін тіршілігінен айырған обал ғой.

— А, солай ма? Онда аң аулау қызығын Хасеннің өзі-ақ көрсін. Ал біз, жүр, сейілдеп қайтайық.

Қасым атының басын дарияға қарай қайта бұрды. Ғұлам қари ілесіп отырсын дегендей, жүрісін тежеді...

II. Солтүстік дәркіс

— Ғұлам аға, — деді Қасым оқыстан, — сіздің білмеітініңіз жоқ. Мынау мол су қайдан келіп жатыр?

— Таудан, сұлтан ием, таудан. Мынау кең даланың түстігі биік-биік тауларға барып тіреледі. Солардың бірі — осы ұлы дария бастау алатын Тәңіртау. Тәңіртау шығысқа қарай аласарып барып Тарбағатай тауларына жалғасады. Ал Тарбағатайдан әрі ақ сеңгір Алтай таулары басталады.

— Тәңіртаудың несі кім?

— Тәңіртаудың арғы бетін де, бергі бетін де, бұл дүниедегі адам аяғы жеткен жердің бәрін ежелден киіз туырлықты көшпелі жұрт — мына сенің бабаларың иеленген, сұлтан ием... Ежелден келе жатқан бір жыр бар. Білетіндер осы жыр қашап жазылған сынтас сеңгір Алтайдың арғы жағындағы кең жазықта әлі күнге дейін тұр деп айтады. Ұмытпасам, әлгі жыр «биікте көк тәңірі, төменде қара жер жаралғанда, ортасында адам баласы жаралған. Адам баласының үстіне менің ата-бабам — Бумын қаған, Істемі қаған отырған. Отырып түркі халқының ел-жұртын қалыптастырып, Иелік еткен» деп басталады.

— Түркі халқы дей ме? Олар кім? Шынымен-ақ ең ежелгі жұрт па?!

— Й-и-и, сұлтан ием. Бұл ұзақ әңгіме ғой. Тәңіртаудың қос бетін қатар жайлаған киіз туырлықты көшпелі жұрттың

арғы тегі Сақ елі атаныпты. Сақтар алтынды арбалап тасып, жылқыны қойша өргізіпті. Бес жасар баласынан бастап ару әйелдеріне дейін ат құлағында ойнаған жауынгер жұрт еді деп жазады көне тарихшылар. Шығыстағы ақ сеңгір Алтайдан батыстағы Балқантауға дейінгі кең байтақ аймақ сол сақтардың иелігінде болыпты. Тіпті олардың бір бөлігі Мысырға дейін жорық жасап, жолында кездескен сан түрлі жұрттың зәре-құтын қашырыпты. Грек халқы арасындағы атымен бірге жаралғандар туралы аңыз, әне, сол кезден қалған, сұлтан ием.

— Сақтар өзі қай заманда өмір сүрген?

— Ғайса пайғамбардан сегіз жүз — тоғыз жүз жыл бұрын ел болып құралса керек. Бес жүз жылдай жарты әлемді дүркіреткен де, бірте-бірте тоз-тозы шықты ғой.

— Кім сонда олардың тоз-тозын шығарған?!

— Й, й, и, сұлтан ием! Бұл пәниде мәңгілік ештеңе жоқ. Мықтымын деген ердің де, елдің де күш-қайраты қайтатын шағы болады. Сақтар да сол. Алдымен парсының Ахаман әулетінің шапқыншылығына ұшырады. Й, й, и. Иран мен Тұранның ол соғысы ұзақ болған. Ұлы Қир туралы естіп пе едіңіз, сұлтан ием. Парсыны парсы еткен сол Ұлы Қир де дәл осы далада сақтардың әйел патшайымының қолынан қаза тапқан. Содан соң Қирдің өшін алам деп, бес қаруын сайланып Дарий жорыққа аттаныпты. Мұнда бір емес, екі рет шапқыншылық жасады. Бірақ, бәрі бір жеңе алмай, салы суға кетіп кері қайтыпты. Соңғы жорығынан соң, еліне барып, өзінің сақтармен соғысын тасқа қашап жаздырыпты деседі. Сол тас әлі түр дейді білетіндер.

— Ғұлам қари, сонда қалай? Жасанып келген жауына жеңдірмеген сол халық қайда қазір?

— Қайда? Қайда? Сұлтан ием, өзің күнде көріп жүрген адамдардың бәрі сол сақтардың ұрпағы. Оның ішінде мына өзіңіз де барсыз.

— Қалайша?

— Солай, сұлтан ием. Сақтарға байланысты соңғы дерек атақты Ескендір Зұлқарнайынның жорығы туралы көне кітаптарда кездеседі. Ол да келген ғой мына дарияның

бойына. Бірақ бері өтпей, соғыспастан кері қайтыпты деседі. Содан соң сақтардың аты аталмайды. Бірге-бірте бөлшектеніп әр бөлігі өз алдына бөлек ел болып кетсе керек.

— Бастары бірікпей, бытырап құрыған екен ғой.

— Олай деуге болмас, сұлтан ием. “Орнында бар оңалар” деген мақалды есіткен шығарсыз. Көне жазбаларда көп айтылатын Үйсін ордасы, Қаңлы ордасы, Гүн ұлысы дегендерің сол киіз туырлықты сақтардың ұрпақтары құрған мемлекеттер болатын. Гүндардың Мөде есімді патшасы Алтайдың қос бетіндегі бұрынғы сақ тайпаларын қайта біріктіріп қуатты ел еткен. Ханзулардың өзі гүндарға салық төлеп тұрған деседі.

— Ханзу деген тағы да қайдан шықты?

— И, й, и, сұлтан ием! Мынау қара жердің ең түстігінде тұратын сондай бір халық бар. Саны көп. Құмырсқа сынды еңбекқор-ақ өздері. Жерге жабысып алып екпейтіні жоқ. Қала салуға бейім. Қағазды да, жібек матаны да алғаш жасаған солар. Бұл дүниеда адам да, халық та өз көршісін қалауымен таңдап алмайды. Алла тағаланың әмірімен болатын іс бәрі де. Киіз туырлықты көшпелілер мен отырықшы ханзуларды қатар қондырған да бір Алла. Діні де, ділі де жат болған соң ба, гұмыр бойы бір-бірімізбен жағаласумен-ақ келеміз. Ханзулардың анау сеңгір Алтайдың арғы бетіндегі Саржазықтан оқшауланып, пәленбай шақырымдық қамал соққаны да сол — көшпелілерден қорғанбақ болған түрі. Біздің жүрт ханзуларды қытай деп кемсітсе, күнбатыстағылар Шың елі деп, аспан елі деп әспеттейді.

— Хош, Гұлам қари! Ханзуларды бірталай қауыздалдың? Ал әлгі Мөде патша билеген гүндарың не болды?

— Не болсын, сұлтан ием! Мөде о дүниелік болған соң, бұрынғы іргелі ұлыс өз ішінен ыдыраған. Үйсін ордасы бір бөлек, Қаңлы ордасы бір бөлек, гүндар бір бөлек. Бас-басына би болып, бір-бірімен жауласуға көшкен. Әрине, ханзулар да қарап жатпай, араларына ши жүгіртіп отырған. Көшпелілердің бір-бірімен қажасып, әбден әлсірегеніне

көздері жеткен соң, қалың қолмен тарпа бас салады да, тоз-тозын шығарады. Ұлы гүндардың соңғы тәңірқұты Шөже бабамыз мына біздің түстігіміздегі Тараз шаһарында ханзулармен ақтық демі біткенше арпаласып, қоз жұмған.

— Тым қайғылы оқиға екен. Сонымен гүндарды да бітірдім де, Гұлам қари!

— Біткен жоқ, сұлтан ием! Ұлан-ғайыр ұлыс бір сәтте жер бетінен жоғалып кете қояр ма? Тәңірқұты қаза тапса да, Шөже патшаның қалың елі осы маңмен шұбыра көшіп, сонау батыстағы Еділ дарияның бойына жетіп бір-ақ тоқтаған ғой. Ес жиып, қайтадан ел болады. Ел болғанда да, қаһарымен алыс-жақын жұрттың бәрін қалтыратқан ұлы ұлысқа айналады. Еділ патша туралы есітіп пе едіңіз, сұлтан ием! Баяғы Ескендір Зұлқарнайыннан қалған жұртқа не болып, жарты әлемді билеп отырған Рум мемлекетінің өзі Еділ патша сарбаздарының екпініне қарсы тұра алмаған. Мына қара жердің батыс бөлігін мекендеген сан түрлі халықтың Еділ патша алдында қоғдай жапырылмағаны жоқ. Еділдің есімін естісе, әлі күнге дейін жылаған баласы жұбаналды.

— Пах! Пах! Еділ бабамыздың аруағын аспанға бір-ақ шығардың, Гұлам қари! Қайда қазір сол ел, сол қуат?!

— Й-й-й, сұлтан ием! Айттым ғой әлгіде, күш-қуаты қайтпайтын адам да, ел де болмайды деп. Өседі. өшеді. Бәрі бір Алланың қалауымен болатын іс. Еділ патша қатындыққа алған әлгі бір бургун қызының қолынан қапыда қаза тапқан соң-ақ, гүн ұлысының берекеті қаша бастапты. Ақыры бөлшек-бөлшек мемлекеттерге бөлініп, быт-шыты шықты ғой. Қиіз туырлықты көшпелілердің қайта бас біріктіріп, үлкен мемлекет құруы үшін тағы да жүз жылдай уақыт керек болды.

— Немене? Тағы қандай мемлекет ол?

— Қандай мемлекет дейсіз бе, Сұлтан ием! Мана өзіңіз сұраған түркілер мемлекеті сол. Түркі қағанаты деп аталған.

— Түркілер өзі қайдан пайда болды?

— Баяғы гүндардың батысқа көшпей қалған ұрпақтары ғой. Жат жұрттың боданы болып жүріп-ақ ес жнып, бұрынғы дербес елдігін қалпына келтіруге шамасы

жеткенін айтсаңызшы. Алдымен Алтай тауының қойнауын қоныстанып, темір қорытуды кәсіп қылған ашина тайпасы есін жиыпты. Ашина дегені — бөрінің ұрпағымыз дегені. “Жау шапқан елдің жұртында қалған мешел баланы бір бөрі сүтімен асырап адам етіпті, біз содан тараған ұрпақпыз”, — деп аңыз айтады екен өздері. Бөрілі байрақ көтеріп, қандас бауырларын бір тудың астына қайта жинапты. Түркі деген сөз, сірә. билеуші бектерінің лауазымы болса керек. Түркілер елінің аз уақытта-ақ қуаттанып шыға келгені сондай, ханзулардың өзі оларға бағынуға мәжбүр болыпты.

— Бұл өзі қай уақытта пайда болған мемлекет?

— Түркі қағанаты, жаңылмасам, Мұхаммед пайғамбар өмір сүрген уақыттан жүз жылдай бұрын пайда болған. Й, й, и, сұлтан ием! Саржазықтағы туысқан жұртты бір ұлысқа жинап алған соң, түркілер Тәңіртаудан бері асып, Еділ дарияның арғы бетіне дейінгі кең байтақ аймақтағы бауырларының да басын біріктірді емес пе? Шығысындағы ханзулар, батысындағы парсылар мен гректер, бәрі де, түркі қағанына өз елшілерін жіберіп, мәмілеге келуге тырысқан. Енді қайтсін? Ол заманда батыс пен шығыстың сауда саттық жолы осы кең даланың үстімен өтетін. Сол ұлы жолды түркілер өз бақылауында ұстаған ғой. Парсылармен сілкісіп, гректермен арбасып өткен дәурен ғой ол бір.

— Түркілер қанша уақыт дәурен құрды сонда?!

— Екі жүз жылдай болып қалар, сірә.

— Содан соң...

— Й, й, й, сұлтан ием. Іштей іріп, тоз-тозы шығып, дүние дидарына тарыдай шашылып кетті ғой. Алдымен біртұтас ұлыс Шығыс Түрік қағанаты, Батыс Түрік қағанаты болып екіге бөлінді. Шығыс Түрік қағанаты түркілердің бұрынғы қуатын қалпына келтіріп, азды-көпті дәурен сүргенімен, өз құрамындағы ұйғырлардың бүлігінен құлап тынды. Көп ұзамай Тәңіртаудың арғы бетіндегі көшпелілер билігі ұйғырлардан қырғыздарға көшті. Қырғыздардың түбіне қидандар жетті. Қиданды шығыстан келген шүршіттер бері ысырды. Ақыры керейті бір бөлек, найманы бір бөлек, меркіті бір бөлек, қырғызы бір бөлек, ұйғыры бір бөлек,

қиданы бір бөлек жеке-жеке ұсақ хандық құрып, тұтас ұлыстың тоз-тозын шығарады ғой.

— Хош, Ғұлам қари! Шығыс түркілердің тарихы түсінікті болды. Ал батыс түркілер қайда жоғалып кетті?!

— Жоғалған жоқ, сұлтан ием! Батыс түркілер бастан-ақ бір-бірімен туысқан он сан жұрттан құралатын. Сол оны бір-бірімен билікке таласып іштей іріді ғой. Алдымен билікті түргештер алды. Түргештер билігін Тәңіртаудың арғы бетінен келген қарлықтар құлатты. Қарлықтардан тақты яғма жұртының өкілдері — Қарахандар тартып алды. Батыс түркілердің тілін иманға келтіріп, мұсылман еткен осы қарахандар. Олар билік құрған тұста бұл өлкеде өнер-білім өркендеді. Ғұламалар көптеп шықты, жаңа қалалар салынды. Қарахандардың бір опық жасаған жері — баяғыда бір тудың астында болған туыс жұрттармен тіл табыса алмаған. Соның салдарынан оғыздар түстікке шұбырып, парсыны жәукемдеді, онымен де тынбай, гректермен ырғасып, анау Мысыр беттегі ұлы теңіздің қос бетіне барып қоныстанды. Ал тоқсан екі баулы қыпшақ жұртының саны, тіпті, көп еді. Бір бөлігі Еділ дариядан ары асып, Қап тауына тірелсе, бір бөлігі оғыздардың соңынан ілесе, ауған асты, үнді жеріне көшті. Еділ дариядан ары асқандары орман жұртымен бірде бауырласа, бірде ырғаса жүріп күн кешті, түстігіндегі гректермен бірде тату, бірде қату болды. Оғыздардың ізіне ілескендері мұсылмандыққа ден қойып, Хорезм мемлекетін құрды. Ол мемлекет дәрегейіне мына біз тұрған аймақ түгел бас ұрды. Хорезм падишаһтары Қарахандар иелігін де Тәңіртаудың арғы жағынан келген қидандармен қақ бөліп алды.

— Бөлу, алу. Одан қалды шұбыра көшу. Қара халықтың қамын кім ойлаған сонда?

— И, и, и, сұлтан ием! Қара халық та бір, жайлы өріс іздеген қой да бір. Кім бастаса, соның соңынан ереді. Бастаушыға Алла тағала парасат пен ынсап бергей деп тілеңіз.

— Түсіндім, Ғұлам қари! Түркінің тарихын өсымен тамамдадым де. Тағы да тоз-тозы шыққан есіл ел. Бастары бірікпей-ақ кеткен екен ғой.

— Неге олай дейсің, сұлтан ием! Біріккен! Біріккенде қандай?! Тоз-тозы шығып, бірі пұтқа табынған, бірі көпірлердің саясын сағалаған, бірі мұсылман дінінің нағыз қорғаушыларына айналған түркілерді қайтадан бір мемлекетке біріктірген адам табылды. Ол мына сіздің ұлы бабаңыз Шыңғыс хан болатын.

— Білем, Ғұлам қари! Естігенмін ұлы бабамның есімін! Бірақ, біздің түркілерге қандай қатысымыз бар? Біз төре тұқымы, моңғол емеспіз бе?

— Моңғол! Моңғол! И, и, и, сұлтан ием! Моңғол емес, мыңқол ғой... Алғашқы сенімді сарбаздарын мыңқол деп атаған Шыңғыс бабаңның өзі. Шүршітке бодан болған Алтайдың арғы жағындағы көшпелілер ортасында дүниеге келген Шыңғыс бабаң жас кезінде көп қорлық көріпті. Бұл көшпелілерің баяғы Шығыс Түрік қағанатының орнында қалған біртұтас қалың ұлыс болатын. Тек бастары бірікпей, әйтеуір бытырап ғұмыр кешіп жататын. Шыңғыс бабаң сол бытыраған көшпелілердің басын қайта біріктіріп, қайтадан біртұтас ел жасады. Әуелі меркітті жаулады, сосын татарды бағындырды. Өктемсінген Керей хандығының тағын тартып алып, көп ұзамай найманды да өзіне қосты. Қалған көшпелілер өз еркімен Шыңғыстың дәрегейіне бас ұрды, бағынғысы келмегендері Алтайдан бері асып, мынау кең далаға қарай қашты. Алтайдың арғы бетіндегі барлық қандастарын бір тудың астына жинап болған соң, баяғы шығыс түркілердің дәстүрімен өзін Ұлы қаған жариялады. Қиын кезде жанында болған жауынгер серіктерін де ұмытпай, оларды «мыңқол», «алтын ұрық» деп атады. Жаңадан ірге көтерген мемлекетіне де Ұлы мыңқолдар елі деген атақ берді. Сол күннен былай мыңқолға кірген адамның өзін де, ұрпағын да құл етуге, қорлауға тыйым салынатын салт енгізілді. Солай, сұлтан ием, өзіңіз айтқан моңғол деген атақ сол Ұлы мыңқолдар еліне байланысты шыққан.

— Түсіндім, Ғұлам қари! Түбіміз бір түркі екенбіз ғой. Ұлы мыңқолдардың ұлы қағаны сөйтіп мұратына жетті де.

— Й, и, и, сұлтан ием! Мұратына жету қайда?! Болмашыға малданып, орта жолда тоқтайтын ба еді Шыңғыс

бабаң?! Бұл үлкен істің басы ғана болатын. Айпаласындағы көшпелілерді жұмылған жұдырықтай топтастырып, мың сан әскер жасақтап алған соң бастады ғой ұлы жорықты.

— Қайда?

— Ең әуелі шүршітке. Талай жыл көшпелілерге тізесі батқан шүршіт елінің әп-сәтте тас-талқанын шығарды.

— Шүршітіңіз кім, Ғұлам қари? Көшпелелердің түстігі қашаннан ханзулармен шектеспейтін бе еді?!

— Й, й, й, сұлтан ием! Ханзу да, шүршіт те негізінен бір-бірімен туысқан нәсілдер. Шығыс түркілердің өз ішінен таққа таласып, ашина әулетін ұйғырлар құлатқанын, ұйғырларды қырғыздар жәукімдегенін, қырғыздарды қидандар қуғанын бұрын бір айтып едім ғой. Ал қидандардың түбіне мына қара жердің шығысынан келген шүршіттер жетті. Олар тек қидандарды бері қуып қана қоймай, ханзуларды да тықсырып, сонау түстікке қуып тастады. Сөйтіп ханзулар салған ұлы қорғанның арғы бетіне өз мемлекетін орнатты. Ол мемлекетті өздері Цзинь мемлекеті десе, біздің көшпелілер Алтан хандығы деп атап, қас-қабағына қарап, жалтақтап отырған. Талай жылғы ыза-кек қойсын ба, көшпелілердің жойқын жорығынан соң, шүршіттер қай інге тығыларын білмей қалды.

— Ал ханзулар ше?! Тегі бір туысқан жұртына көмектеспеді ме?

— Көмектеспек тұрмақ, бір кезде өздерін түстікке қуып тастаған шүршіттердің бейшара күйге түскеніне санын шапаттап қуаныпты деседі. Қайдан білсін, өгізге туған күн бұзауға да туарын.

— Сонда қалай?! Шыңғыс бабам шүршіттерден соң, ханзуларды жәукемдеген бе?

— И, и, и, сұлтан ием! Ханзуларды жәукемдеуін жәукемдеді-ау, бірақ ол кейінірек болған оқиға. Шыңғыс бабаңның шүршіттерді толық талқандап болмай жатып атының басын кілт батысқа бұрғаны әлі күнге түсініксіз.

— Батысқа бұрғаны қалай?

— Алтайдан бері асып, Ертіс дарияны кешіп өтіп, Хорезм падишаһтарының иелігіне тасқын судай лап

қойды емес пе? Жолындағы анау Тәңіртаудың қойнауын қоныстанған қидандарың қаптаған қалың қолға қарсы тұяқ серпуге де жараматты. Алтайдың арғы бетіндегі Шыңғыстың сойқанынан әзер қашып құтылып, қидан гурханын паналаған, гурханның әуелі қызын алып, кейін тағын да тартып алған найман ханзадасы Күшілік Ауған жеріне қарай шығына қашады. И, и, й, сұлтан ием! Шыңғыс бабаңның қас бөрісі Жебенің қылышынан кім қашып құтылып еді?! Тау-тастың арасында Күшіліктің де желкесі қиылды ғой.

— Ал Хорезм падишаһтары ше?

— И, й, и, несін айтарсың!? Бәрі де опат болды ғой. Сіздің Шыңғыс бабаңыздың тасқын судай ағылған қалың қолына қарсы кім тұра алатын еді ол кезде?! Тасқын судың өтіне ең алдымен осы дарияның бойындағы Отырар шаһары ілікті. Гүл жайнаған қандай қала еді?! Ылғи бір ғұламалар өскен шаһар болатын. Алты ай бойы арпалысып, ақыры тып-типылы шықты. Шаһар бегі қыпшақ Қайыр ханды аузы-мұрнына балқытылған күміс құйып қорлап өлтіріпті.

— Қыпшақ Қайыр хан дейсің бе, Ғұлам қари?!

Арғы тегі бір нәсілден таралғанын біле тұра Шыңғыс бабам неге оған сонша өшікті екен.

— Й, й, и, сұлтан ием! Билік үшін бірге туған бауырын да бауыздап тастайды. Мейрімді билеуші деген арман ғой. Сондай үлгілі падишаһты тәрбиелемек болып қаншама ғұлама ақыл-ойын сарп етті. Бірақ, бәрібір ештеңе шықпады. Билік пен қатыгездік егіз екен.

— Жарайды таусылмаңыз. Ғұлам қари! Одан да ары қарай не болғанын айтыңыз.

— Ары қарай не болсын, сұлтан ием?! Отырардан кейін осы дарияның бойындағы Сауран, Сығанақ, Баршынкент, Жент, Үзкент шаһарлары ұлы қаған сарбаздары алдында бірінен соң бірі тізе бүкті. Кей шаһар тұрғындары өз еркімен қала қақпасын ашса, кей шаһар тұрғындары қарсыласып-ақ бақты. Қарсыласқанынан не пайда бірақ, бостан-босқа қойша қырылды ғой. Олардан кейін Хорезм падишаһының бас ордасы Үргеніш шаһары қирады. Іле-шала Бұхар мен Самарқан тізе бүкті. Қан судай ақты. Бұрын өнер-білім

ордасы болған шаһар халқын далалықтар аш бөріше талады. Бүкіл өңір әйелдер мен балалардың ызы-қиқу жылаған зарына толды. Сол оқиғаларға куә болғандардың жазғандарын оқысаңыз, төбе шашыңыз тік тұрады, сұлтан ием!

— Обал-ақ болған екен. Шыңғыс бабамды мұншама қатыгез болған деп ойламаппын. Сонда бұл елді қорғайтын патшасы қайда, әскері қайда?

— Шыңғыс бабанның қатыгездігі шектен асқан ғой, сұлтан ием! Бәлкім ол заманда қарсыласқан дұшпанын тұқым-тұяғымен құртып жіберу де қажет болған шығар. “Қамысты бос ұстасаң қолыңды кеседі” деген мақалды есітіп пе едіңіз? Ел билегің келсе, қылышыңды әмәнда әзір ұста, бірақ ақылмен жұмса! Хорезм патшасы Мұхаммед шахтың түбіне де жеткен сол ақылсыздығы болатын. Өзінің туған ұлымен тіл табыса алмаған падишаһ қара халықты қайтып соңына ерте алсын?! Хорезм қыпшақтарының жер қайысқан әскеріне сенбегені сондай, басқыншы жауды шеп құрып кең далада жұмылған жұдырықтай қарсы алудың орнына, бір тұтас қолды әр шаһарға бөліп-бөліп, өзінді өзін қорға деген ғой. Шыңғыс ханға да керегі осы еді. Шүршіттермен соғыста қолға түсірген қамал бұзғыш арбаларын сүйреп келді де, әр шаһарды шекілдеуікше шағып алды. Ал Мұхаммед шахтың өзі болса, тығыларға ін таба алмай, батыстағы көк теңіздің ортасындағы аралға өтіп кеткен ғой. Білетіндердің айтуынша, ол бір алапеске шалдыққан наукас адамдар жер аударылатын арал екен. Аяқ астынан араларына топ ете түскен алтын шапанды шахты аш-жалаңаш байғұстар аясын ба, киім-кешегі мен азық-түлігін талап алыпты. Арғы жағы белгілі ғой. Алапес деген жұқпалы дерт патша екенсің деп, айналып өтетін бе еді, сірә. Шыңғыс хан қолына қарсы лайықты соғыса алған тек Мұхаммедтің ұлы Жамаладдин болды. Кескілескен күреспен Ауган жеріне қарай шегінген ол Кабулдың маңында Шыңғыс ханның Шигу Құтылық бастаған бір түмен әскерін тас-талқан етеді. Қайсар Жалаладдиннің соңынан жаңадан қалың әскер алып Шыңғыс ханның өзі аттанады. Қуш тең емес еді. Түстікке шегінген Жамаладдин

сарбаздарын Үнді өзенінің бергі бетінде Шыңғыстың қалың қолы қуып жетеді. Қанды қырғыннан қашып құтылғандар аз болыпты. Ағынды өзенге ат-матымен қойып кеткен Жамаладдин арғы бетке аман шығыпты әйтеуір. Қайран ердің жат елдегі тағдырының не болары белгілі ғой, сұлтан ием! Бәрінен де Мұхаммедтің шешесі, Хорезмді ашса алақанында, жұмса жұдырығында ұстап үйренген Теркун қатынға обал болды. Й, и, и, сұлтан ием! Шыңғыс бабаң өктемсінген патшайымды ордасының босағасына отырғызып қойып, өзі шала мүжіген сүйегін итке лақтырғандай Теркун қатынның алдына тастаған ғой.

— Жеп пе соны?

— Енді қайтсін?! Желкесінен қару кезенген қарауылдар әр қимылын бағып тұрса. Ол, ол ма, Шыңғыс бабаң Самарқаннан қайтарда жеңілген ел билеушілерінің Теркун қатын бастаған әйелдерін қақпа алдына сапқа тұрғызып қойып, жермен жексен болған Хорезм патшалығына жоқтау айтқызып ғой.

— Солай де, Ғұлам қари! Шыңғыс бабам Хорезм қыпшақтарының елін жәукемдеп, мұратына бір жеткен екен ғой.

— — Й, й, и, сұлтан ием! Сіздің Шыңғыс бабаңыз анау-мынауды місе тұта қойған ба?! “Көкте — Көк Тәңірі, жерде — оның елшісі Шыңғыс қаған” деп, әлемнің әміршісі болуға ұмтылған ұлы жиһангер емес пе?! Хорезм қыпшақтарын табанының астына таптаған соң, үш қолбасшысы — Сүбедей, Жебе, Тоғышарға үш түмен әскер беріп, парсы еліне аттандырады. Ежелгі Балх, Мерв шаһарлары күлге айналды. Нишапур шаһарын алар кезде Тоғышар қаза тапты. Тоғышардың қазасы үшін Нишапур шаһарындағы тірі мысыққа дейін қырып салынды. Содан соң, кезек Герат, Тебриз шаһарларына келді. Сол кездегі Араб халифатының астанасы Бағдад шаһарын жайлаған үрейді айтып тауыса алмайды білетіндер. Тасқын судай ағылған қалың қол Бағдадқа соқпапты әйтеуір. Сүбедей мен Жебе Қап тауын түстігінен асып өтіп, жолдағы гүржі елін талқандап, Еділдің арғы бетіндегі кең жазыққа бір-ақ

шығады. Ол кезде қыпшақ елінің бір шеті сол өлкеге дейін созылып жатқан-ды. Олар да қалың орыспен одақтасып, жерін қорғамақ болады. Бірақ, бес қаруын сайлаған Сүбедей мен Жебеге қарсы не қауқар жасай алсын?! Қалқа дарияның бойында орысың да, қыпшағың да тас-талқан болып жеңіледі. Бір жорығының өзімен қыруар жұртты бас идірген Сүбедей мен Жебе бері қарай Еділ дарияны төтесінен кешіп өтіп, Шыңғыс ханға қосылуға асығады. Алайда қаптаған жаудан жүрегі шайлықпаған Жебе баһадүр қайтар жолда кенеттен сырқаттанып қайтыс болады. Жауынгер серігін азалап, жер қойнына берген Сүбедей сарбаздарын соңына ертіп, кең даламен желе жорытып осы Сырдың бойында Шыңғыс қағанға қосылыпты. Жан-жаққа аттандырған қолбасшылары түгел жиналып болған соң, осы өзіміз тұрған маңның түстігіндегі Құлтөбе деген жерде ұлы құрылтай өткізіп, шахит болған жауынгер серіктерін азалап еске алады, жаулап алған ұлан-ғайыр аймақты үлкен төрт ұлына бөліп береді.

— Гұлам қари, сонда қалай, Шыңғыс бабамда тек төрт-ақ ұл болған ба?!

— Й, й, й, сұлтан ием! Шыңғыс бабаңның қанша әйелі, қанша перзенті болғанын бір Алланың өзі біледі. Ұлының өзі жүзге жететін дейді ғой. Алайда Шыңғыс қаған тек үлкен бәйбішесі, қоңырат Дай шешеннің қызы Бөртеден туған төрт ұлын ғана өзінің ұлан-ғайыр аймағына мұрагер етіп қалдырған. Үлкен ұлы, мына Сіздің тікелей атаңыз Жошыға Ертіс дариядан батысқа қарайғы өз сарбаздарының ат тұяғы тиген жерлердің бәрі берілді. Жошы атаңның түстігі мынау осы ұлы дарияға тіреліп, терістігі мәңгі тоңы жібимейтін қалың орманды қамтитын иелігінің батысына жету атты адамға айшылық алыс жол еді ғой. Шыңғыс бабаң екінші ұлы Шағатайға Тәңіртаудың арғы бетін, бергі бетін, мынау ұлы дарияның арғы бетін еншілеген. Үшінші ұлы Үгедей Ертіс дарияның арғы бетін, Тарбағатайды, ақ сеңгір Алтайдың арғы-бергі бетін түгел алды. Кіші ұлы Төленің еншісіне әкесінің қара шаңырағы орналасқан Керуен мен Орхон дариядан бастап, шығысқа қарайғы бүкіл аймақ тиді.

Төрт ұлдың иелігі ұлы мыңқолдар елінің төрт ұлысы аталды. Бәрі Қарақорымдағы ұлы қағанға бағынатын болды. Ұлы тақтың мұрагерлігіне Үгедей белгіленді.

— Неге Үгедей? Неге үлкен ұлы, менің атам Жошы емес? Неге екінші ұлы Шағатай емес?

— Й, й, и, сұлтан ием? Ұлы қаған солай шешіпті ғой. Білетіндер Жошы мен Шағатайдың арасында бір кикілжің болған деседі. Шыңғыс бабаң соған ренжіген дей ме, немене?! Қаңқу сөз шығар әншейін. Менің білетінім ұлы қағанның мұрагерлік мәселесін дер кезінде шешіп кеткені. Сірә, пәнидегі жорығы таусылуға жақындағынан өзі де сезсе керек?!

— Сонда қалай, Ғұлам қари! Шыңғыс бабам осы дарияның бойындағы құрылтайдан соң көп ұзамады ма?

— Көп ұзамады, сұлтан ием, көп ұзамады. Құрылтайды өткізіп, ырғалып-жырғалып Қарақорымдағы ордасына қайтқан. Артынан сіздің Жошы атаңыздың қаза тапқаны жөнінде хабар жетті. Мына кең далада құлан аулап жүріп аттан құлапты. “Ақсақ құлан” туралы аңызды естіп пе едіңіз, сұлтан ием! Сондай бір күй де бар. Екеуі де Жошы оғыланның қазасына арналған. Үлкен ұлының қазасын Шыңғыс қағанға естіткіртуге ешкімнің жүрегі дауаламаған ғой. Сонда бұл қаралы хабарды ұлы қағанға найман Қетбұға ақын күймен жеткізіпті деседі.

— Ал Шыңғыс бабамның өзі қалай қаза тапты?

— И, й, й, сұлтан ием! Жошы оғыланның қазасынан кейін жарты жыл өтті ме, өтпеді ме, Шыңғыс бабаң өзінің құзырына толық бағынғысы келмеген таңғұттарға қарсы жорыққа аттанады.

— Таңғұттар деген қай халық?

— Шүршіттер мен ханзуларға туыстас сондай бір халық болған. Өздерінің кәдімгідей мәдениеті болыпты. Шығыстан жылысып келіп, Ұлы қытай қорғанының арғы бетіне, шүршіттер мен көшпелілер арасына қоныс тепкен. Шыңғыс бабаң шүршіттерге қарсы алғашқы жорығында таңғұттарды бір қағып өтіп, өз құзырына оңай-ақ бағындырған ғой. Алайда ұлы қағанның тегеурінін толық сезінбеген бе,

Шыңғыс хан батысқа жорыққа аттанғанда, таңғұттар әліптің артын бағып бұғып қалыпты. Сірә, Шыңғыс Хорезм падишаһынан жеңіліс табады деп үміттенсе керек. Батыс жорығынан үлкен жеңіспен оралған Шыңғыс бабаң бір бармағын ішіне бүккен таңғұттардың сазайын тартқызды емес пе?! Білетіндердің айтуынша, таңғұт жұртынан еркек кіндікті ешкімді қалдырмапты. Содан соң таңғұт деген халық жер бетінен мүлде жоғалды.

— Ал Шыңғыс бабам ше?

— Й, й, и, сұлтан ием! Ұлы қағанның қазасы туралы жорамал көп. Біреулер оны таңғұттарға жорық жасардың алдында аттан құлап, жазылмас жарақат алыпты десе, екінші бір шежірешілер таңғұттармен соғыста санынан жараланып, қансырап қайтыс болған деседі. Ал халық арасындағы аңыздың айтуынша, Шыңғыс бабаң таңғұттардың еркек кіндіктісін түгел қырып-жойып болған соң, жеңілген жаудың елде жоқ сұлу ханшайымы Күрбелшін қатынмен бір отауда оңаша қалады ғой. Сүрқия әйелдің өткір алмасты қай жеріне жасырып әкелгенін ешкім білмейді, әйтеуір сол күні қаптаған қалың әскер жеңе алмаған ұлы қаған қайдағы бір қатынның қолынан енді қайта оңалмастай жарақат алған. Бізге белгілісі: Шыңғыс ханның қаза тапқанын ел-жұрты таңғұттар әбден жеңіліп болған соң естіген. Ұлы қағанның мәйітін Бурхан тауының маңына жерлеп, қабірін кейін ешкім таба алмастай етіп, үстінен сан мың жылқы айдап өткен деседі білетіндер.

— Шыңғыс бабамның тағдыры тым қайғылы аяқталған екен ғой. Ұлы қаған бұл өмірден өткен соң, артында қалған елінің берекеті қашқан шығар.

— Бекерекеті қашқан жоқ, сұлтан ием. Ұлы қағанның аяқтай алмай кеткен жорықтарын артында қалған ұрпақтары жалғастырды. Ұлы тақты иеленіп қалған Үгедей, оның ұлы Күйік, Шыңғыс ханның төртінші ұлы Төленің балалары Мөңке мен Құбылай кезек-кезек ханзулар елін бас идіріп, мынау қара жердің ұлы мұхитқа тірелетін шығыс шетіне дейінгі аймақты түгел иемденді. Құбылайдың кезінде ұлы қағанның ордасы Қарақорымнан Бейжіңге көшіріліп, оның

ұрпақтары билеген ұлыс Юань патшалығы аталды. Ал Құбылайдың інісі Хулагу үнді елінен Мысырға, терістігі Қап тауына дейінгі ұлан-ғайыр аймақты өз құзырына бағындырып, оның ұрпақтары билік жүргізген бұл аймақ кейін Ильхандар патшалығы аталды. Сіздің тікелей атаңыз Жошының екінші ұлы Бату болса, қыруар қолмен күнбатысқа жорыққа аттанып, орыс жерінен әрі асып, Балқантауға дейін жетті. Ертіс дариядан Балқантауға дейінгі аймақ кейін Алтын Орда мемлекеті аталып, алыс-жақын аймаққа өз ықпалын жүргізді. Бәрін қосқанда, мынау қара жердің төрттен үш бөлігі екі жүз жыл бойы Сіздің Шыңғыс бабаңыз ұрпақтарының иелігінде болды, сұлтан ием.

— Бату дедіңіз бе, Ғұлам қари?! Біз сонда Жошы атамыздың екінші ұлы Батудан өрбиміз бе?

— Жоқ, Сіздің әулет Жошының үлкен ұлы Орда Еженнен тарайды. Шыңғыс бабаңның үлкен ұлы Жошы хан. Жошы ханның үлкен ұлы Орда Ежен хан. Орда Ежен ханнан Сартақ хан. Сартақ ханнан Құйыншы хан. Құйыншы ханнан Баян хан. Баян ханнан Сасы Бұқа хан. Сасы Бұқа ханнан Ерзен хан. Ерзен ханнан Шымтай хан. Шымтай ханнан Орыс хан. Орыс ханнан Құйыршық хан. Құйыршық ханнан Барақ хан. Ал Барақ ханның ұлы — Сіздің әкеңіз Жәнібек сұлтан.

— Тоқтай тұр, Ғұлам қари. Жошы атамыз оқыстан қазаға ұшыраған соң, ұлыс билігі оның үлкен ұлы Орда Еженге көшпеуші ме еді? Неге Бату хан билікті қолына алған?!

— Сұлтан ием! Сіздің Орда Ежен атаңыз табиғатынан кең пейілді адам болса керек. Әкесінің қазасынан соң Шыңғыс атасына өзі барып, Жошы ұлысының билігін тетелес інісі Батуға беруін сұрапты-мыс.

— Рас па екен осы сөз?

— Рас. Рас болғанда қандай, сұлтан ием! Бату баһадүр де ағасы Орда Еженді ғұмыр бойы сыйлап өткен. Жошы атаңыздың о баста Алакөлге орныққан үлкен ордасын ағасына қалдырып, өзі ұлыстың батысына кетті. Көп ұзамай Балқантауға дейінгі ұлан-ғайыр аймақты жаулап алып, Алтын Орда сынды алып мемлекет құрды. Еділ дарияның бойынан Сарай қаласын салып, оны өз мемлекетінің

астанасына айналдырды. Ал Орда Ежен болса, кең байтақ ұлыстың Арал теңізінен бері қарайғы шығыс бөлігіне билік жүргізді. Бұл бөлік, яғни Алтын Орданың сол қанаты бірте-бірте Ақ Орда атанды. Ақ Орданың билеушілері — мына Сіздің аталарыңыздың бәрі хан лауазымын иеленді. Ұмытпасам, Құйыншы ханның тұсында болу керек, Ақ Орданың астанасы Алакөлден қазіргі Әбілхайыр хан ордасы тұрған Сығанақ шаһарына көшіріліпті. Одан бері де талай дәурен өтті ғой. Анау жылдары Сіздің үш атаңыз Орыс хан, Құйыршық хан, Барақ хан кезек-кезек Алтын Орданың орталығы Сарай шаһарындағы ұлы таққа да отырып көрген.

— Қалай дедіңіз, Ғұлам қари? Менің аталарым Алтын Орданы да билеген бе!

— Несін айтасыз, сұлтан ием! Өтті ғой талай тарих! Алтын Орданы Алтын Орда жасаған Бату баһадүр деп жаңа айттым емес пе? Шыңғыс бабаң қайтыс болған соң, Бату баһадүрдің ықпалы, тіпті, зор болған. Бірақ, бұл дүниеде мәңгілік адам жоқ. Батудан соң Алтын Орда тағына оның інісі Берке отырды. Анау Мысырдағы Бейбарыспен одақтасып, екі ортаға елшілік жүргізген осы Берке хан. Беркеден кейін жүз жыл бойы Алтын Орда тағына Батудан тараған ұрпақтар ие болып келді. Бұл дәстүр мәңгілік бұзылмастай көрінген. Бірақ бұзылды. Бұзған басқа емес, Бату баһадүрден тараған ұрпақтардың өздері болды.

— Қызық екен, Ғұлам қари! Қалай өздері бұзды?!

— Й, й, й, сұлтан ием! Бәрі де Жәнібек ханның қазасынан кейін басталыпты деседі. Бұл — Батудың ұрпағы үлкен Жәнібек, ал сіздің әкеңізді кіші Жәнібек деп атайды. Атақты Өзбек ханының ұлы Жәнібек Алтын Орда тағына отырған соң, өз мемлекетінің аумағын кеңейтуге кіріседі. Баяғы Төленің кіші ұлы Хулагу Қап тауының арғы бетінде негізін қалаған Ильхандар патшалығы бұл кезде әбден әлсіреген еді. Соны пайдаланған Жәнібек Қап тауына жорық жасап, ильхандардан Әзербайжанды тартып алады. Ұмытпасам, бұл Иса пайғамбар туғаннан кейінгі 1353 жылы болған оқиға. Жаулап алған елді билеп-төстеу үшін үлкен ұлы Бердібекті Тебриз шаһарында қалдырып,